СВІТ

ВСЕУКРАЇНСЬКА ГАЗЕТА ДЛЯ НАУКОВЦІВ ТА ОСВІТЯН | ЗАСНОВАНА У КВІТНІ 1997 Р. | № 13–14 (1289–1290) Квітень, 2024 р.

Хай усе буде Хартія

Один з найпопулярніших українських письменників, музикант, лідер гурту «Жадан і собаки» Сергій Жадан заявив про свій намір мобілізуватися до лав 13-ї бригади Національної гвардії України «Хартія». Я не вважаю доцільним саме таке використання потенціалу Жадана, але він доросла людина і має право сам вирішувати. Тим більше, що саме Жадан придумав назву цьому підрозділу. «Хартія» — яскравий приклад самоорганізації та креативності українців, нашої здатності створювати успішні та життєздатні проєкти на демократичних засадах. Це відповідь тим, хто каже, що нам потрібна автократія для досягнення кращих показників у економіці, успішності держави, для перемоги у війні з росією врешті-решт.

Хартія — це договір. Документ, якій формулює загальні принципи співіснування, фіксує певні домовленості. Серед найбільш відомих хартій — «Велика хартія вольностей» 1215 року, перша «неписана» конституція Англії, що вважається першим юридичним документом, у якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи й верховенства права; Хартія Європейського союзу з прав людини; Хартія Землі — декларація фундаментальних етичних принципів для побудови справедливого, сталого і мирного глобального суспільства у XXI столітті.

Назвавшись «Хартією», засновники підрозділу тим самим заявили про намір захищати справедливість, інші важливі людські цінності. Захищати Україну, яка є на сьогодні прикладом боротьби за такі цінності.

На початку повномасштабного вторгнення це було добровільне формування територіальної громади (ДФТГ). Винятково добровольці, які не отримували грошей від держави. Їх і їхні сім'ї фінансував засновник підрозділу бізнесмен Всеволод Кожемяко (88 місце серед 100 найбагатших українців у 2020 році за даними *Forbes*) та його друзі й однодумці. Бійці «Хартії» обороняли Харківщину та одні з перших вийшли на кордон з рф під час контрнаступу у вересні 2022-го.

«Люди, які прийшли у ДФТГ — це ж люди, які мали нереальне бажання воювати. Але їх чомусь не пустили, не взяли на війну, не вистачило зброї, були забиті штати. Але у них була нереальна мотивація, з якою треба було працювати», — сказав в інтерв'ю УП командир бригади «Хартія» полковник Ігор Оболєнський.

Шлях від ДФТГ, у якому було кілька сотень людей, до батальйону, а згодом і бригади, «Хартія» пройшла десь за рік, довівши свою спроможність виконувати найскладніші завдання. Зараз це 13-та бригада НГУ у складі «Гвардії наступу». Кожемяко передав командування Оболєнському, зосередившись на забезпеченні підрозділу і зазначивши, що кожен має робити те, що вміє найкраще. Полковник «Тимур» Ігор Оболєнський — професійний військовий. Здобув вищу освіту у Сумському військовому інституті ракетних військ та артилерії імені Богдана Хмельницького, проходив службу в ЗСУ та у спецпідрозділі «Омега» НГУ.

«Ми розуміли, що у ДФТГ буде історія недовга, однозначно, нам доведеться увійти в якийсь підрозділ, але ми повинні йти вже з готовим особовим складом», — сказав у тому ж інтерв'ю Оболєнський.

Один із девізів «Хартії» — «Навчаємо усіх, цінуємо кожного». Командири «Хартії» заявляють, що будують сучасну бригаду, яка стане взірцем нової української армії. «Хартія» — це нові, сучасні методи управління; стандарти підготовки НАТО; відхід від пережитків «радянської армійщини»; належне забезпечення; повага, гуманність, толерантність у колективі; цінність кожного та кожної, хто став до лав бригади.

Хороші принципи, які з деякими адаптаціями було б варто застосовувати у всіх секторах нашого життя і в управлінні країною в цілому. Хай усе буде Хартія — як суспільний договір, у якому буде якнайповніше реалізовано досвід самоорганізації та креативності українців, нашої здатності створювати успішні та життєздатні проєкти на демократичних засадах.

Олег ЛИСТОПАД

СЬОГОДНІ В НОМЕРІ

Аналіз, завдання і трансформації
Сьогодні КПІ не лише робить усе можливе для перемоги, але й напрацьовує стратегію інноваційної трансформації країни. 3

Ядерні технології для енергетики і суспільства
Розв'язуючи проблеми розвитку атомної енергетики, необхідно максимально використовувати потенціал України у створенні нових елементів і систем для майбутніх типів реакторів. 4

Українська археологічна спадщина: під загрозою війни
Величезну кількість археологічних об'єктів не зафіксовано у Державному реєстрі нерухомих пам'яток України, вони не паспортизовані й не внесені до баз даних. 6 7

Минуле може пояснити й сьогоднішнє
Як сприйняти війну людині, котра жила мирним, іноді затишним життям зі своїми прагненнями й надіями на краще? Війна — це глибинне випробування духу. 8

ВИПРОБУВАННЯ

Війна. Вистояти і перемогти

Продовжуємо хроніку українського спротиву

25 лютого. Наші втрати не вимірюються цифрами

ЗМІ оприлюднили інформацію про втрати українських військовослужбовців за час повномасштабного вторгнення росії. «Тридцять одна тисяча українців-військових загинули у цій війні. Не 300 тисяч, не 150 тисяч, що там бреше путін зі своїм брехливим колом. Але кожна ця втрата… це великі втрати для нас. росіян загинуло 180 тисяч. Я не знаю, скільки безвісти зниклих у них, але знаю, що до 500 тисяч в сумі з пораненими», — сказав Президент України Володимир Зеленський під час своєї пресконференції з приводу другої річниці повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Українські громади — на підтримку України. Підсумки всесвітньої акції на підтримку України показали, що в день повномасштабного вторгнення росії українські громади та організації діаспори провели 1023 акції у 69 країнах світу. У Празі масштабний український мітинг відкривав президент Чехії Петр Павел, у Брюсселі до масової демонстрації доєднався єврокомісар з питань юстиції Дідьє Рейндерс. З Антарктиди відеозвернення записали учасники 28-ї української антарктичної експедиції.

26 лютого. В Офісі Президента мріють про польоти

«Ми працюємо над тим, щоб відкрити один з аеропортів. Але це станеться тільки тоді, коли всі питання безпеки будуть закриті. Ми розуміємо, наскільки це буде потужний поштовх для розвитку економіки», — заявив керівник Офісу Президента України Андрій Єрмак. Який саме аеропорт може відновити роботу, він не уточнив. Заява викликала бурхливу реакцію соцмереж та енергійні розмови на кухнях.

Допомога від Німеччини. Уряд ФРН повідомив, що Україна за останній час отримала 14 тисяч боєприпасів калібру 155 мм із запасів Бундесверу та вироблених на німецьких заводах, а також чотири машини розмінування WISENT1. Окрім того, ФРН передала три мобільні, дистанційно керовані та захищені системи розмінування, обладнання для знешкодження вибухонебезпечних предметів та 250 наборів інструментів з підривними матеріалами, а також іншу зброю і спорядження. Але Тауруси все ще не дають.

27 лютого. Генштаб ЗСУ уточнив російські втрати

«Загальні втрати російських окупантів, які публікує Генеральний штаб, складаються з двох основних показників втрат, яких зазнає противник у ході ведення бойових дій. А саме — безповоротні втрати та бойові санітарні втрати ворога. Станом на 27 лютого 2024 року загальні втрати російських окупантів орієнтовно становлять 412 400 осіб», — сказав речник ГШ ЗСУ Андрій Ковальов у коментарі «Українській правді».

США — Україні: душіть корупцію! «Ми вважаємо, що ми й вони [українці] можуть зробити більше, і ми ведемо з ними постійний діалог щодо цієї теми», — заявив речник Держдепартаменту США Метью Міллер. Водночас додав, що у Вашингтоні бачать, що українська сторона впродовж останніх років здійснила низку антикорупційних заходів.

28 лютого. ЄС затвердив фінпакет для України на чотири роки

Рада Європейського Союзу 28 лютого схвалила середньостроковий перегляд бюджету до 2027 року, який передбачає також заснування механізму Ukraine Facility — чотирирічного плану допомоги на 50 мільярдів євро. Цього ж дня міністр фінансів Сергій Марченко на зустрічі фінансового блоку G7 заявив, що цьогоріч Україна потребує близько 3 мільярдів доларів зовнішнього фінансування щомісяця.

Закон про мобілізацію: розмови є, закону — досі немає. «Окремі дуже активні парламентарії подали по 100–300 правок, але багато з них мають технічний характер. Якщо в когось було завдання затягнути процес розгляду законопроєкту, то це точно не вдасться. Ми розглядатимемо все поблоково і сподіваюся, що опрацюємо цей документ найближчим часом. На друге читання він може бути винесений уже в березні, проте тут постає головне питання — як законопроєкт проходитиме сесійну залу, адже кожен народний депутат має право поставити свою правку на голосування. Якщо таке відбудеться, то розгляд може затягнутися на тижні», — попередив заступник голови комітету Єгор Чернєв. (Так і сталося, у березні закон не розглядали. Особливо «постаралися» з «правковим» спамом депутати від «Батьківщини» Юлії Тимошенко та група Дмитра Разумкова — **ред.**)

Тим часом з фронту надходять новини про критичний брак особового складу в бойових підрозділах.

29 лютого. СУшки впали як грушки

Підрозділи ЗСУ знищили три російські винищувачі-бомбардувальники Су-34.

Журналісти викрили масштабну торгівлю польських агротрейдерів з росією. Журналіст «Української правди» Михайло Ткач показав у розслідуванні, як тисячі польських вантажівок з російською агропродукцією їздять через Білорусь у Польщу та у зворотному напрямку. Це розслідування змусило звернути увагу польських та європейських політиків і суспільств на недосконалість санкцій та несправедливість створення перепон для української аграрної продукції на польському кордоні. Це розслідування — свідчення важливості вільних медіа, журналістики в цілому, свободи слова у суспільному та політичному житті. А також показує, що журналісти — важлива частина національного спротиву.

1 березня. Японці «закручують гайки» на західному напрямку

Японія розширила санкції проти російських осіб і організацій, які причетні до війни рф проти України. Під обмеження потрапили 12 фізичних і 36 юридичних осіб, зокрема «Тінькофф Банк», японські активи якого будуть заморожені наприкінці березня 2024 року.

Також у санкційний список потрапили концерни «Калашников», «Алмаз-Антей», Уралвагонзавод, Атомфлот і науково-виробничі об'єднання «Аврора» й «Імпульс».

Медицина ЗСУ за стандартами НАТО. Набрав чинності закон, який дозволяє Міністерству оборони затверджувати протоколи та стандарти надання домедичної та медичної допомоги на основі стандартів НАТО. Як то кажуть, краще через два роки «повномасштабки», ніж ніколи. Подяка усім причетним.

2 березня. Атаки рашистських дронів на Одесу: руйнування та жертви

Через атаку ворожих «шахедів» в Одесі обвалилася частина багатоповерхівки. Вісім загиблих, серед них двоє дітей. Теплопостачання відсутнє в 11 будинках, школі та дитячому садку. Ведуться роботи щодо відновлення функціонування котельної. Окрім того, у двох будинках відсутнє газопостачання.

Бої щодня і щоночі. За повідомленнями Генштабу, минулої доби відбулося 82 бойових зіткнення. Загалом ворог завдав 9 ракетних та 100 авіаційних ударів, здійснив 161 обстріл з реактивних систем залпового вогню по позиціях наших військ та населених пунктах.

Вночі російські окупанти вчергове атакували Україну — залучили 17 БпЛА типу Shahed. Силами та засобами протиповітряної оборони України 14 ударних БпЛА було знищено. Бої й нальоти відбуваються щодня і щоночі, перепочинку ворог не дає.

3 березня. Уражено рашистський нафтопровід у Криму

Українські безпілотники суттєво пошкодили нафтопровід біля Феодосії. Збитки колосальні, це знизить активність російських військ.

рашисти застосовують заборонені хімічні боєприпаси. російські окупанти здійснили на таврійському напрямку одразу 9 скидів з БпЛА боєприпасів із хімічною речовиною, що є порушенням Конвенції про заборону розроблення, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї. Окрім цього, ворог за минулу добу завдав 14 авіаударів, здійснив 43 бойові зіткнення, 950 обстрілів та 90 ударів дронами-камікадзе.

4 березня. ЗСУ зупинили ворога на Авдіївському напрямку

«Відбито 21 атаку ворога в районах населених пунктів Новоселівка, Бердичі, Тоненьке, Первомайське і Невельське. Водночас ми говоримо, що на цьому найгарячішому напрямку прямого російського удару обстановку вдається стабілізувати й просування ворога припинено. Села Бердичі, Тоненьке противник частково контролює, але Сили оборони виконують свою роботу, завдають ворогу значних втрат, тож просування ворога зупинено ще на цьому рубежі», — повідомив речник ОСУВ «Таврія» Дмитро Лиховій.

Санкції працюють. Обсяг постачань з Туреччини до росії за лютий скоротився на 33 % — до 670 млн дол. порівняно з 1 млрд дол. за аналогічний період 2023 року. За підсумками двох місяців року, турецький експорт до рф становив 1,29 млрд доларів. Роком раніше він перевищував два мільярди. Нині на росію припадає всього 3,2 % у загальному експорті Туреччини. У лютому лідерами за цим показником стали Німеччина (1,72 млрд дол.) та США (1,33 млрд дол.), пише *«Економічна правда»*. Причиною скорочення товарообігу став ризик вторинних санкцій США. 22 грудня 2023 року американський президент Джо Байден дозволив Мінфіну вводити обмеження проти іноземних фінансових організацій, які допомагають обслуговувати угоди за участю підсанкційних осіб із рф або сприяють постачанню обладнання російському військово-промисловому комплексу.

Після цього банки в Туреччині почали переглядати відносини з клієнтами з рф через страх втратити доступ до долара, на який припадає майже половина світових фінансових транзакцій. Ситуація торкнулася і російських експортерів нафти, які перестали отримувати гроші за продані Анкарі барелі.

5 березня. Поповнення підводного флоту росії

Головне управління розвідки Міноборони повідомляє: «У ніч з 4-го на 5-те березня 2024 року спецпідрозділ ГУР МО України атакував патрульний корабель Чорноморського флоту рф «Сєрґєй Котов». Робота проведена у співпраці з Військово-морськими силами ЗСУ та за підтримки Міністерства цифрової трансформації України». Корабель поповнив підводний флот рф. Вогневе ураження відбулось у територіальних водах України, неподалік Керченської протоки. Вартість потопленого корабля становить близько 65 мільйонів доларів.

Заборонити мережі ФСБ в Україні. «Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики одноголосно рекомендував парламенту підтримати у другому читанні та в цілому законопроєкт № 8371, який має покласти край діяльності російської церкви в Україні», — інформує нардеп Володимир В'ятрович. Зокрема, документ передбачає, що російська православна церква має бути заборонена законом; діяльність усіх релігійних організацій, які є афілійованими з нею, буде припинятися за чіткою процедурою, котра міститиме дослідження, припис про виконання закону і судову заборону; РПЦ і афілійовані з нею структури не зможуть використовувати державне і комунальне майно; перехід громад до української помісної православної церкви буде значно спрощено.

6 березня. «Шахеди», ракети. . .

У результаті бойової роботи збито 38 «шахедів» у межах Дніпропетровської, Одеської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Харківської, Вінницької та Сумської областей — Повітряні сили. Усього росіяни атакували 42 «шахедами». Окупанти випустили ракети з ТОТ Донецької області, а БпЛА запускали з чотирьох напрямків: Чауди й Балаклави у тимчасово окупованому Криму, курської області рф та російського міста приморсько-ахтарськ.

росіяни били по Одесі, поки там були Зеленський та прем'єр Греції. «Президент Зеленський та його штаб нам показував і пояснював значення порту і те, що робиться, щоб відновити й посилити морський український шлях, а також якої шкоди порт зазнав під час атак. Уже в самому кінці ми почули звук сирен і вибухи, які були дуже близько від нас. Ми не встигли піти в захищене місце, це досвід, що вражає», — заявив прем'єр-міністр Греції Кіріакос Міцотакіс під час спільної пресконференції з Володимиром Зеленським в Одесі.

7 березня. Був Головкомом, став послом

«Президент України погодив кандидатуру Валерія Залужного на посаду Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії. Міністерство закордонних справ України спрямувало британській стороні відповідний запит на агреман», — повідомляє МЗС. Незадовго перед цим Валерій Залужний був демобілізований за станом здоров'я після проходження ВЛК.

Країн НАТО побільшало. Швеція офіційно стала 32-м членом НАТО. Головна причина прагнення Швеції стати членом НАТО — небезпека з боку росії, яка веде загарбницьку війну проти України.

За повідомленнями Генерального штабу ЗСУ та інформагентств

(Продовження в наступному номері)

ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Аналіз, завдання і трансформації

11 квітня у КПІ імені Ігоря Сікорського відбулася конференція трудового колективу. Детальніше про неї повідомимо в одному з найближчих номерів «Світу». Сьогодні ж — про те, що поклало основу ґрунтовному аналізу пройденого шляху та розпочало дискусію про майбутнє провідного технічного вишу країни. Тобто про доповідь, з якою виступив перед учасниками конференції ректор КПІ Михайло Згуровський.

Оскільки подібні завдання і трансформації постають і перед іншими вишами України, ця публікація може бути корисною і для них.

Почав ректор КПІ з найголовнішого на сьогодні. Понад десять років український народ великою ціною дає відсіч російським агресорам, зазначив він. Війна забрала життя 82 київських політехніків, 5 з них стали Героями України посмертно. Вони будуть увічнені в історії університету.

Минулої осені КПІ відзначив 125-ту річницю від дня свого заснування. Ювілей дав змогу оцінити попередній поступ та окреслити перспективи. Університет продовжує реалізовувати ухвалену колективом Стратегію розвитку до 2025 року, вносячи зміни згідно з вимогами часу.

Михайло Згуровський підкреслив, що в цей суворий час КПІ відіграє важливу роль у підтримці обороноздатності країни, виконує п'ять оборонних програм, розробляє нові технології для військового застосування.

Важливим напрямом розвитку університету стала цифрова трансформація його освітньої, наукової та управлінської діяльності. Сформовано цілісну інформаційну екосистему, що постійно розвивається.

Якість освіти

Утім, чотири роки пандемії та війни не могли не вплинути на якість освіти, насамперед шкільної. Це загострило проблему якісного поповнення університету і змусило суттєво підсилити профорієнтаційну роботу. У звітному навчальному році на перший курс бакалаврату було зараховано 5278 осіб, до магістратури — 2523 особи, на програми доктора філософії — 331 особу. Кількість вступників до КПІ у 2023 році порівняно з довоєнним періодом не зменшилася, що свідчить про збереження високого авторитету та популярності вишу, зазначив ректор. Водночас більше уваги необхідно було приділити готовності студентів до опанування університетських програм.

З першокурсниками, уже традиційно, проводився моніторинг якості знань, здійснювався щорічний ректорський контроль знань студентів старших курсів, Центр інноваційного моніторингу якості освіти запровадив адаптаційні курси, які допомагали студентам усунути прогалини у своїх знаннях. У 2023-му, порівняно з попереднім роком, утричі (до 10 тисяч) зросла кількість студентів, які за окремими видами занять навчалися офлайн.

Активно тривала робота з формування індивідуальної освітньої траєкторії студентів. Зокрема, розширювалися каталоги загальноуніверситетських та фахових вибіркових дисциплін, надавалися можливості зарахування результатів неформальної та інформальної освіти. Водночас університет не знизив вимог до якості підготовки: як і в попередні роки, близько 5 % студентів не витримали вимог КПІ й покинули навчання.

Хто навчає майбутні кадри

Важливу роль тут відіграє система внутрішнього забезпечення якості навчання, складовою якого є прозорий конкурсний відбір науково-педагогічних працівників, система звітності та рейтингування, внутрішня та зовнішня акредитації освітніх програм, їхній постакредитаційний моніторинг.

У КПІ завжди приділяли увагу поєднанню досвіду кваліфікованих педагогів і вчених та енергії молоді, дотриманню гендерної рівності. Тож до викладацької діяльності залучаються і випускники магістратури й аспірантури. Нині середній вік науково-педагогічних працівників становить 50,2 року. Для вдосконалення викладацької майстерності у 2023 році в Інституті післядипломної освіти пройшли перепідготовку 550 слухачів, а 171 викладач мав закордонне стажування.

Задля оновлення навчально-лабораторної бази університет активно співпрацював із зовнішніми партнерами. До прикладу, на ФЕЛ спільно з ГО «Асоціація Ноосфера» облаштовано сучасну технологічну лабораторію. На ФЕА компанія Siemens створила навчально-дослідницьку лабораторію. Компанія «Хуавей-Україна» надала обладнання для створення лабораторій у галузі сучасних систем зв'язку на ФЕА і РТФ та в укриттях КПІ.

Освітні програми, наука та інновації

«Напруженим став минулий рік за кількістю акредитаційних процедур НАЗЯВО», — зазначив ректор. Було акредитовано 113 освітніх програм. А за останні три роки їх акредитовано 208, з яких 11 — з визначенням «зразкова». У 2023 році 5 освітніх програм здобули європейську акредитацію.

Розвиток науки та інновацій — один з пріоритетів університету. Так, у звітному році в КПІ виконувалося 29 НДР, 6 фундаментальних, 20 прикладних, 3 науково-технічні розробки, 7 НДР молодих учених. Більшість із них були спрямовані на підвищення обороноздатності держави. Фінансування наукової діяльності здійснювалося коштом загального фонду Держбюджету та вітчизняних й іноземних замовників. У 2023 році обсяги фінансування науки КПІ сягнули 26,7 млн грн із загального фонду, 69,4 млн грн зі спеціального фонду, загалом — на 30 % більше, ніж у 2022 році.

Значно зросло фінансування за грантами Національного фонду досліджень України та за проєктами міжнародного співробітництва. У 2023 році воно становило 40,5 млн грн, що на 26,3 млн більше, ніж у попередньому році.

У 2023 році було виконано 8 проєктів програм Єврокомісії, 3 проєкти за Програмою НАТО «Наука заради миру і безпеки», 5 білатеральних проєктів. Розпочалося виконання проєктів за рахунок зовнішньої допомоги ЄС і НАТО на загальну суму 9,1 млн грн.

Михайло Згуровський відзначив роботу Інституту передових оборонних технологій, який забезпечував реалізацію космічної програми КПІ, програм гуманітарного розмінування, розвитку БпЛА, радіоелектронної боротьби.

3 січня 2023 року відбувся успішний запуск третього дослідницького супутника КПІ PolyITAN-HP-30. Триває робота над супутниками PolyITAN-12U та PolyITAN-3-PUT.

За цей період проведено 115 наукових конференцій, 90 з яких — міжнародні. Подією національного значення стало проведення у жовтні 2023 року дванадцятого Фестивалю інноваційних проєктів Sikorsky Challenge 2023, участь у якому взяли 862 учасники з 18 країн світу. 70 % фіналістів та 50 % переможців Фестивалю — представники КПІ.

Досягнення науковців було відзначено сімома Преміями Кабінету Міністрів України за особливі досягнення у розробленні та впровадженні інноваційних технологій, трьома Преміями Верховної Ради України молодим ученим. Дев'ять молодих учених стали стипендіатами КМУ.

Відбувалося оновлення наукового обладнання й на кошти університету: на це витрачено понад 4,1 мільйона гривень. Зокрема, встановлено нову наземну станцію в Центрі управління університетськими супутниками.

Важливою для університету була публікаційна політика. Серед 27 наукових журналів КПІ до категорії «А» увійшло 7, до категорії «Б» — 20. У базі даних Scopus індексуються 4 журнали, у Web of Science — 3. Великим просвітницьким центром, провідником політики відкритої науки та академічної доброчесності є нині Науково-технічна бібліотека ім. Г.І. Денисенка.

Міжнародні відносини

Надання Україні статусу кандидата в члени ЄС змінило зміст і форми діяльності КПІ на міжнародній арені. На 40 % зросла кількість міжнародних заходів, утричі — кількість конференцій, семінарів, літніх шкіл. Стало більше активних угод та учасників програм академічної мобільності. Загальна сума грантів за цим напрямом зросла на 36 % і досягла 32 млн грн. За програмою мобільності ERASMUS+ реалізовано 71 проєкт з університетами 25 країн Європи. Надходження від міжнародної проєктно-грантової діяльності у 2023 році склало 102 млн грн, що майже у 30 разів перевищило показники 2022 року.

КПІ — член шести Альянсів та восьми Асоціацій європейських університетів. Завдяки «Ініціативі єднання» уряду Великої Британії КПІ тісно співпрацював з університетами Глазго, Кінгстона та Шеффілду. Важливим стало рішення Шеффілдського університету про передання партнеру потужного обладнання для Центру суперкомп'ютерних обчислень.

Як живе університет?

Господарська діяльність у цей складний рік була спрямована на забезпечення життєдіяльності КПІ, підвищення безпеки студентів і співробітників, утримання й розвиток його майнового комплексу. А це — 32 навчальних корпуси, 21 гуртожиток, Центр культури та мистецтв, Науково-технічна бібліотека та інші споруди.

За минулий рік обладнано і проведено атестацію ДСНС 17 укриттів у навчальних корпусах та 14 — у гуртожитках студмістечка. Сьогодні кількість атестованих місць в укриттях КПІ становить 10200. Особливо варто виокремити «розумне укриття» на 500 місць Науково-технічної бібліотеки, обладнане сучасними технічними засобами, де можна проводити освітній процес, захисти дисертацій, організовувати зустрічі, семінари, конференції тощо.

10 пунктів незламності обладнано на території студмістечка та 11 — у навчальних корпусах, підготовлено генератори електроенергії загальною потужністю 300 кіловатів. Установлено 23 нові камери відеоспостереження. Загалом їх тепер 215. А до кінця 2024 року буде ще 50 камер.

Одним з важливих інструментів допомоги нашим воїнам на фронті стало створення «Благодійного фонду підтримки Збройних Сил України «Київський політехнік». На придбання БпЛА, засобів РЕБ, інших видів озброєння з цього фонду профінансовано понад 4 млн грн.

До 125-річчя КПІ оновлено фасади 1-го і 4-го навчальних корпусів, здійснено капітальні та поточні ремонти. Завершено благоустрій «Парку Нескорених» — висаджено понад 650 нових дерев та замінено понад 300 хворих. На території кампусу було встановлено дві нові архітектурно-художні композиції: «Юність», присвячену студентській молоді, та «Першим підкорювачам неба», присвячену піонерам авіації КПІ.

Споживання та заощадження енергоносіїв, як і по всій країні, є однією з ключових проблем університету. Тож, враховуючи зростання тарифів на енергоносії, було запроваджено систему дистанційного енергомоніторингу. Встановлено 20 водолічильників з можливістю дистанційного зняття показників.

Готуємось до нових перспектив

Нові реалії змусили додати до стратегії розвитку університету складові підвищення обороноздатності держави й базові засади національного спротиву. Суттєво розширено підготовку кадрів для оборонних відомств і ЗСУ. Для сфери оборонно-промислового комплексу підготовлено 169 керівників підприємств за магістерськими програмами. Перепідготовлено 109 службовців ЗСУ. За програмою «Сил національного спротиву» пройшли навчання 20 співробітників і 280 студентів.

«Сьогодні університет не лише робить усе можливе для перемоги, але й напрацьовує стратегію інноваційної трансформації країни як для воєнного, так і для мирного часу», — зазначив ректор.

За останні два роки війни економіка України зазнала кардинальних змін. Деякі галузі практично перестали існувати. Водночас швидкими темпами почали розвиватися нові напрями: робототехніка, штучний інтелект, кібербезпека, засоби радіоелектронної боротьби, виробництво дронів, гуманітарне розмінування, протезування та реабілітація, блокчейн-технології та інші. Суттєво зріс суспільний запит на інновації в оборонній сфері.

«Поки що за інерцією готуємо фахівців за попередньою структурою спеціальностей та попередніми обсягами. Але після впровадження грантової системи фінансування вищої освіти нас невідворотно чекає зміна цих пропорцій та суттєва зміна характеру роботи університету. Адже держава надаватиме замовлення лише за найбільш потрібними інженерними спеціальностями для цілей оборони та розвитку критичної інфраструктури».

Стратегія трансформації КПІ вимагатиме комплексного підходу та стратегічного управління, щоб адаптуватися до нових вимог і залишатися в лідерах у сфері освіти, досліджень та інновацій в Україні. Необхідно провести глибокий аналіз потреб нового ринку праці й тенденцій його змін у сфері технологій. Насамперед — приділити увагу потребам сфери національної безпеки та оборони країни й виділити групи технологій, запити на які стабільно зростають. І саме під ці запити організувати постійне оновлення освітніх програм, методів навчання, впровадження нових спеціалізацій та курсів, що відповідатимуть вимогам нової економіки.

У тісному зв'язку з реформуванням освітньої компоненти, у тісній співпраці з промисловими партнерами та високотехнологічним бізнесом має розвиватися й інноваційне середовище КПІ Sikorsky Challenge, спрямоване на дослідження, інновації та комерціалізацію наукових розробок.

«Нашому університетові завжди була притаманна роль лідера у втіленні масштабних планів і завдань. Запорукою цього є славетна історія КПІ, видатні традиції наших попередників, натхненна праця викладачів, науковців, співробітників, талановита молодь. Саме це забезпечить Київській політехніці гідний і нестримний поступ і в майбутньому», — підсумував Михайло Згуровський.

Лариса ОСТРОЛУЦЬКА

СТРАТЕГІЧНА ГАЛУЗЬ

Ядерні технології для енергетики і суспільства

Про результати виконання Цільової програми наукових досліджень НАН України «Ядерні та радіаційні технології для енергетичного сектору і суспільних потреб», яка реалізовувалась у 2019–2023 роках, на засіданні Президії академії розповів директор Інституту ядерних досліджень НАН України академік Василь СЛІСЕНКО.

Академік Василь СЛІСЕНКО

Метою програми, як зауважив доповідач, було проведення прикладних досліджень, спрямованих на реалізацію «Енергетичної стратегії України на період до 2035 року» в галузі ядерної енергетики, здійснення наукового супроводу розвитку ядерної енергетики та використання ядерних технологій для потреб промисловості й суспільства.

Загалом у програмі — чотири розділи. Як розповів Василь Слісенко, роботи за першим із них — «Підвищення ефективності та безпеки експлуатації діючих ядерних установок України» — були спрямовані на підвищення ефективності та безпеки використання ядерного палива; діагностику обладнання наявних енергоблоків АЕС; диверсифікацію та імпортозаміщення обладнання, подовження терміну експлуатації наших атомних електростанцій.

Роботи за розділом «Новітні матеріали та інноваційні технології для модернізації діючих ядерно-енергетичних установок та енергетичних установок майбутнього» були спрямовані на розроблення новітніх радіаційно стійких конструкційних і функціональних матеріалів; розроблення експериментального устаткування для досліджень процесів і негативних факторів, що впливають на реакторні матеріали тощо.

Третій розділ «Ядерна, радіаційна, техногенна та екологічна безпека» — про поводження з ядерним паливом і радіоактивними матеріалами; створення методик і технологій перероблення, довгострокового зберігання та поховання радіоактивних відходів і, звісно, — про проблеми Чорнобильської зони відчуження.

Щодо розділу «Розробка та впровадження ядерних і радіаційних технологій для потреб суспільства», то тут ідеться про ядерні й радіаційні технології для хімічної, електронної, харчової, будівельної та інших галузей; розвиток технологій ядерної медицини тощо.

Загалом було 72 проєкти, які виконували 15 установ п'яти відділень НАН. Академік Слісенко зауважив, що фінансування деяких проєктів було призупинено після початку повномасштабного російського вторгнення, адже руйнування інфраструктури, зокрема у харківських установах, не дало можливості продовжити їхнє виконання.

Які ж конкретні результати програми? Як розповів Василь Слісенко, для пошуку додаткових резервів міцності, обґрунтування подовження ресурсів безпеки роботи основного обладнання АЕС було розвинуто та вдосконалено низку експериментальних та чисельних методів досліджень. Зокрема, із застосуванням сучасних підходів, випробувальних та програмних комплексів в Інституті електрозварювання ім. Є.О. Патона, Інституті проблем міцності, Інституті ядерних досліджень та ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут» проведено експериментально-розрахункове дослідження деформування та руйнування металу та конструкційних елементів корпусів реакторів та обладнання АЕС з установками ВВЕР.

Фахівці Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона розробили методологію комплексної діагностики зварних металоконструкцій АЕС України на основі просторово-часового методу ультразвукового контролю на прикладі різнорідних зварних з'єднань патрубків парогенераторів АЕС з реакторами ВВЕР-440. (Такі, зокрема, працюють на Рівненській АЕС).

В Інституті проблем моделювання в енергетиці ім. Г.Є. Пухова створено методику вимірювань геометричних розмірів вигородки активної зони ядерних реакторів.

На основі експериментальних результатів про вплив водню на властивості конструкційних матеріалів учені Фізико-математичного інституту ім. Г.В. Карпенка обґрунтували вибір сучасних водневостійких конструкційних сталей, мідних і нікелькобальтових сплавів та визначили режими безпечної експлуатації елементів водневої інфраструктури вітчизняного виробництва.

В Інституті прикладної фізики розвинено методи багаторівневого моделювання еволюції дефектів у металевих сплавах під дією нейтронного опромінення для подальших досліджень радіаційної стійкості матеріалів реактора ВВЕР в умовах понаднормової експлуатації.

Як констатував Василь Слісенко, важливою науково-технічною задачею для розвитку ядерної енергетики є розроблення радіаційно толерантних матеріалів.

Зокрема, в рамках виконання програми в Інституті сцинтиляційних матеріалів було розроблено нові композиційні сцинтилятори (речовини, на яких виникають короткочасні світлові спалахи внаслідок дії на них іонізувальних частинок і променів) для експериментів з фізики високих енергій та для потреб атомної галузі.

Декілька проєктів виконували науковці ННЦ «ХФТІ». Зокрема, вони створили нові підходи та вдосконалили методи чисельного моделювання процесів довготривалого деформування моделі конструктивних елементів внутрішньокорпусних пристроїв ядерного реактора. Також харків'яни провели дослідження з розроблення і верифікації нових композиційних сорбентів на основі вітчизняних поглиначів для дезактивації радіоактивних відходів. Окрім того, в ННЦ «ХФТІ» створено портативний зонд для локалізації та реєстрації джерел гамма-випромінювання, який можна використовувати в ядерній медицині.

За словами Василя Слісенка, розрахунки економічної доцільності великомасштабного виробництва водню біля робочих блоків АЕС, які провели фахівці Інституту технічної теплофізики, свідчать, що впровадження виробництва водню біля типових енергоблоків з реактором потужністю 1000 МВт дасть змогу збільшити обсяг продукції втричі.

Науковці Інституту ядерних досліджень провели радіоекологічне та радіобіологічне дослідження новоутворених екосистем на осушених територіях водойми-охолоджувача Чорнобильської АЕС. Як зауважив академік Слісенко, це забезпечує базис для подальшого моніторингу та прогностичної оцінки радіаційної ситуації у разі трансформації водної екосистеми в наземну.

У тому ж інституті розроблено конструкцію контейнера для довгострокового зберігання високоактивних металотритієвих виробів та метод, який дає змогу вилучати цінні елементи з низькозбагачених техногенних відходів.

В Інституті проблем безпеки АЕС удосконалено загальнодержавну систему радіаційного та радіоекологічного моніторингу на основі оптимізації мережі спостережень за станом радіоактивного забруднення довкілля. Як розповів Василь Слісенко, результати виконання роботи впроваджено у документі «Організація системи радіаційного моніторингу навколишнього природного середовища», розробленому на замовлення ДСНС України.

Для створення технології дистанційної діагностики й тестування обладнання, що експлуатується в умовах підвищеного радіаційного фону, зокрема й на АЕС, майданчиках зберігання відпрацьованого ядерного палива, в Інституті металофізики ім. Г.В. Курдюмова отримали зразки радіаційно модифікованих провідних плівок для детектора високочастотних електромагнітних випромінювань.

Як розповів голова науково-координаційної ради Секції фізико-технічних і математичних наук НАН академік Вадим Локтєв, звіт за програмою пройшов закрите рецензування. Рецензія містила багато позитивних моментів, але були й зауваження, що стосувалися кількості результатів, які впроваджуються, а також необхідності налагодження інтенсивних контактів з промисловістю. У підсумку, за пропозицією ради Президія вирішила вважати програму такою, що виконана в повному обсязі.

Серед головних напрямів цільової програми президент НАН академік Анатолій Загородній відзначив подовження терміну експлуатації ядерних енергоблоків у понадпроєктний термін. Він констатував, що завдяки співпраці установ НАН з «Енергоатомом» вже продовжено термін експлуатації 12 з 15 енергоблоків для роботи в понадпроєктний період, і це дало можливість зекономити значні кошти. Дуже важливим напрямом діяльності науковців академії, за словами Анатолія Загороднього, є участь у роботах зі створення матеріалів для елементів ядерного паливного циклу та диверсифікації постачання палива для атомної енергетики. «Багато важить внесок академічних працівників у те, що «Енергоатом» досягнув значних успіхів з диверсифікації джерел постачання ядерного палива та створення матеріалів і конструкції поглинальних елементів та поглинальних стрижнів системи управління захисту для реакторів», — зазначив президент НАН. (Докладніше про вітчизняні поглиначі нейтронів ви можете прочитати у № 7–8 «Світу» від лютого 2024 року.)

— Не менш важливими є й інші напрями програми, зокрема створення нових радіаційно стійких матеріалів, нові методи розв'язання проблеми поводження з відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами, створення технологій нанесення захисних покриттів і особливо — ядерні методики діагностики та лікування людини, — додав Анатолій Загородній.

Які ж подальші перспективи? Як зауважив президент НАН, за всіма напрямами програми є чимало нових та міждисциплінарних проблем, які потребують розв'язання. Зокрема, розширюються перспективи використання ядерних технологій для різноманітних сфер економіки, охорони довкілля, медицини. Нагальним є дослідження принципів роботи та створення паливних елементів і конструкційних матеріалів для ядерних реакторів наступних поколінь.

Анатолій Загородній наголосив, що, розв'язуючи проблеми розвитку атомної енергетики, необхідно максимально використовувати власний потенціал України для забезпечення функціонування АЕС та створення нових елементів і систем для майбутніх типів реакторів.

— Організація наукових досліджень вимагає насамперед скоординованої програми робіт установ НАН України з НАЕК «Енергоатом», тому потрібно й надалі продовжувати співпрацю в рамках спільної генеральної угоди, яку було підписано у вересні минулого року, а також — слід оновити перелік першочергових робіт, де передбачити заходи з активнішого залучення академічних установ, — резюмував президент НАН.

Підготував Дмитро ШУЛІКІН

Установи НАН, які виконували проєкти за програмою: ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут», Інститут ядерних досліджень

НАУКОВІ ЗУСТРІЧІ

Третя культура: Ньютон і Гендель не дуже далекі один від одного

XXI Академічні читання пам'яті професора Віталія Стріхи, які щороку проводить Академія наук вищої школи, стали явищем у науковому світі, а ще президент академії Олександр Наконечний назвав їх частиною всенародного інтелектуального опору російській навалі, адже тут завжди озвучуються цікаві теми, нові прогресивні ідеї та підходи.

Учасники XXI Академічних читань пам'яті професора Віталія Стріхи

Наприклад, академік НАН України, почесний академік АН ВШ України Віктор Грінченко присвятив свою доповідь темі «Мультидисциплінарні дослідження: формування «третьої культури». Як взаємодіють природничо-наукові та гуманітарні знання? На думку науковця, ці культури пов'язані між собою значно сильніше, ніж заведено думати. Як стверджував визначний британський науковець початку XIX століття, учитель Фарадея і президент Королівського товариства сер Гемфрі Деві, «сприйняття істини — майже таке ж просте почуття, як і сприйняття краси; і генії Ньютона, Шекспіра, Мікеланджело та Генделя не дуже далекі один від одного».

Готуючись до доповіді, промовець відштовхнувся від назви написаної ще в 1959 р. резонансної статті «Дві культури» визначного англійського письменника, науковця в царині фізики та хімії й державного діяча Чарльза Персі Сноу.

Сам Сноу, належачи до «обох культур», констатував: «Дуже часто — не фігурально, а буквально, я проводив денні години з науковцями, а вечори зі своїми літературними друзями… Їх розділяє стіна нерозуміння, а іноді — особливо серед молоді — навіть антипатії та ворожнечі. Але головне — звісно, нерозуміння». Водночас обидві ці культури були для Сноу таки виразно відмінними. «Культура науки, — каже нам він, — містить багато аргументів, зазвичай набагато суворіших і майже завжди на вищому концептуальному рівні, ніж аргументи літераторів».

Але водночас ці культури пов'язані значно сильніше, аніж заведено думати. На підтвердження він навів фразу відомого французького гуманіста й письменника XVI століття Франсуа Рабле: «Знання без совісті — загибель душі». Адже цілісний об'єкт завжди складніший від суми його складових.

Президент УСПП, прем'єр-міністр України у 2000–2001 рр. Анатолій Кінах зосередив свою увагу на темі «Третій рік «великої війни»: перспективи української економіки». На 759-й день повномасштабного вторгнення, сказав він, Україна втратила третину ВВП, 30–35 % промисловості, 50–60 % металургії та хімії. Але й за таких умов потрібно боротися за її самодостатність. Тож сьогодні постає завдання не лише відновлювати економіку, а й модернізувати її. Адже сировинна економіка не генерує робочих місць та високого рівня життя.

Надзвичайно складною є наша демографічна ситуація. Викликає занепокоєння й стан суспільства. Якщо в перші дні вторгнення під ТЦК стояли кілометрові черги, то сьогодні ЗМІ говорять здебільшого про «ухилянтів». Тому вирішального значення набуває ефективність системи влади, з якою безпосередньо пов'язано питання обороноздатності. Адже наші вороги вже здатні виробляти 2,7 млн гарматних набоїв на рік, пустили в «серію» виробництво різних типів безпілотників та КАБів. Водночас в Україні досі немає жодного патронного заводу. А Національна рада з питань відновлення України, створена указом Президента ще 2022 року, досі так і не зібралася на жодне засідання...

На думку Анатолія Кінаха, держава повинна взятися за промислову політику. Ця політика має забезпечувати міжнародну конкурентоспроможність української продукції, експортну експансію та розумний сучасний протекціонізм.

Академік АН ВШ України Ольга Богомолець розвинула тему демографічної кризи. Вона наголосила: лінійна екстраполяція навіть показників передвоєнного десятиліття показує, що рано чи пізно за збереження таких тенденцій українці просто зникнуть як нація. Причому Сумщина такими темпами збезлюдніла б приблизно за 100 років, Волинь — за 869, показники інших областей — десь посередині. Зрозуміло, що війна скорочує будь-які довоєнні терміни.

Ці процеси накладаються на глобальні процеси кліматичних змін, які, за оцінками експертів, можуть призвести до 400 млн «кліматичних мігрантів».

Тому доповідачка наголосила на необхідності рішучих кроків для збереження української нації. З урахуванням реалій, які склалися, серед першочергових дій вона назвала надання українського громадянства дітям, народженим українками за кордоном від іноземців (щоб принаймні частина з них у майбутньому повернулася в Україну), та створення в середовищі переселенців, особливо в сусідніх країнах, кластерів, які б у різних сферах працювали на нашу державу.

Академік АН ВШ України, відома клітинна біологиня Ірина Сметанська, яка посідає зараз професорську позицію в Німеччині, поділилася емоційними роздумами про те, чим саме наукова діаспора може зараз допомогти Україні.

Академік АН ВШ України, генерал-лейтенант Володимир Тимошенко у своїй доповіді зазначив: Україна створила рекордну кількість репресивних антикорупційних органів, ефективність яких залишається низькою. Натомість західні демократичні держави дієво використовують саме нерепресивні важелі: від жорсткого обмеження монополізму до не менш жорсткого обмеження сфер, де чиновник може діяти на власний розсуд. Академік АН ВШ України Микола Шилін проаналізував законодавство України як визначальний чинник формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Доктор історичних наук Микола Литвин зробив доповідь «Українсько-польські відносини новітньої доби: археографічні проблеми й перспективи досліджень». Попри численні проблеми минулого й нашого часу, зазначив він, мали місце численні приклади успішної взаємодії двох народів. І сьогодні є чимало актуальних тем для такої взаємодії. До прикладу — польський внесок в українську революцію, спільний похід на Київ та оборона Замостя у 1920 році, гуманітарна взаємодія тощо. Історик каже: не виключено, що бачення окремих подій минулого в українців і поляків назавжди залишиться різним. Але, щоб це минуле не тяжіло над майбутнім, ми повинні відмовитися від узагальнених термінів «поляки» та «українці» й говорити натомість про цілком конкретні соціальні групи чи політичні утворення, які стояли за цією або іншою акцією. Адже ми маємо залишатися і надалі партнерами й, попри блокування кордону польськими перевізниками, не повинні забувати й про ту масштабну підтримку, яку Польща надала і надає нам після початку «великої війни».

Академік АН ВШ України Георгій Папакін ознайомив з доповіддю «Гетьман Павло Скоропадський і українська наука». Торік виповнилося 150 років від дня народження останнього українського гетьмана, серед предків якого було троє гетьманів України. (Його тітка підтримала власними коштами заснування НТШ у Львові, а дід заклав дендропарк у Тростянці). Загальновідомо, що саме він підписав 14 листопада 1918 року закон про заснування Української академії наук (хоч ініціатором створення УАН був історик Микола Василенко). Менш відомо те, що на чолі УАН гетьман бачив Михайла Грушевського, а не дещо міфологізованого в нас, на думку доповідача, Володимира Вернадського.

Але те, що Грушевський як колишній голова Центральної Ради став у принципову опозицію до гетьманського режиму, призвело до обрання першим президентом УАН саме Вернадського, який пам'ятав про своє українське коріння, але Українську академію розглядав як територіальну структуру Російської академії в Петрограді.

Академік АН ВШ України Наталія Левченко свою доповідь «Шляхи осмислення біблійних сенсів творчості Григорія Сковороди в контексті воєнних викликів» зуміла зробити з майже позбавленого електрики після російських ракетних ударів Харкова. Вона нагадала: великий український філософ був містиком, але водночас його основним філософським концептом був концепт свободи. Показала слайд зруйнованих російськими ракетами музею в Сковородинівці та корпусу ХНПУ ім. Г. Сковороди. А вся доповідь пані Наталії прозвучала ще і як реквієм по тих, хто поліг, захищаючи рідну землю від навали російських варварів; серед них — і син харківської дослідниці.

Ще одна запланована доповідь із Харкова відомої філологині, академіка АН ВШ України Ірини Шевченко «Війна росії проти України в англо- та україномовних телеграм-месенджерах» таки не відбулася — якраз перед її початком у тому районі зник інтернет-зв'язок.

Академік АН ВШ України Іван Зимомря з Ужгорода розглянув у своїй доповіді динаміку міжкультурних взаємодій на Закарпатті та соціокультурну ситуацію в контексті українсько-угорських відносин. Сьогодні тут мешкають 130 тис. угорців — це складає 12 % загального населення Закарпаття. Попри етноцентризм цієї меншини, її відносини з українцями ніколи не були конфронтаційними. Але для теперішнього уряду в Будапешті, якому досі дошкуляють фантомні болі Тріанонського договору 1919 року, що визначив сучасні кордони Угорщини, центральним пунктом відносин з Україною є захист прав цієї меншини (які в Україні ніколи не були загроженими).

Академік АН ВШ України, відома дослідниця в галузі літературознавства Наталія Торкут (Запоріжжя-Тернопіль) презентувала віртуальний музей, який називається «#Гамлет_UA: дія I, сцена 1943» (див. https://www.artsteps.com/view/657d8dcb3e7698b59c6de2a7). Ідея такого музею з'явилася торік під час зустрічі у Стретфорді на Ейвоні самої доповідачки, відомої української театрознавиці Майї Гарбузюк (на жаль, торік талановита львівська дослідниця передчасно пішла з життя) та відомого англійського шекспірознавця, почесного академіка АН вищої школи України Майкла Добсона.

Цей музей дає вичерпне уявлення про формування ранньої української «гамлетіани» — в наборі суспільних ситуацій, імен перекладачів, перших сценічних втілень. Адже до 1905 року в Російській імперії заборона лежала на всіх українських перекладах, і тому, перекладаючи «Гамлета», Михайло Старицький і Панько Куліш кидали відкритий виклик імперській владі.

Формально кінцевою точкою експозиції є легендарна постановка «Гамлета» в окупованому Львові 1943 року, коли українського Гамлета волею неймовірно жорстоких обставин було поставлено перед вибором між двома нелюдськими імперіями — німецькою та російською. Але ця історія має продовження і в наші дні — коли виставу Руслана Держипільського на 16-й день «великої війни» виконували в підвалі Івано-Франківського театру для біженців зі сходу України, а режисер провидчої луганської постановки «Гамлета» 2013 року, де в пролозі падали будинки, Олексій Кравчук боронить сьогодні рідну землю в лавах ЗСУ.

Академік АН ВШ України Оксана Яблонська розповіла про наукову школу її батька академіка Валентина Яблонського (1930–2022). Валентин Андрійович був яскравим ученим у царині імунології репродукції сільськогосподарських тварин; його створена в Кам'янці-Подільському наукова школа об'єднує 7 докторів та понад 25 кандидатів наук і досі інтенсивно розвивається. Окрім наукових праць учений залишив ще й п'ять монографічних досліджень з історії рідної Волині. Він був обраний народним депутатом України II скликання, а у 1992 році став одним із 50 перших академіків-засновників АН ВШ України.

На завершення читань академік АН ВШ України Максим Стріха на прикладі історії україномовних фізичних статей та видань 1877–1940 рр. показав, як українська мова прийшла у фізику. Починаючи від першої статті про радіометр Крукса авторства Івана Пулюя написання таких робіт було інструментом націєтворення, підняття української мови та культури на рівень мов і культур провідних європейських націй.

Академік АН ВШ України генерал-лейтенант Василь Крутов розповів про роботу, яку здійснює очолюване ним академічне відділення для реабілітації ветеранів та інших громадян, що потерпають від тяжких наслідків посттравматичного стресового розладу. Академік АН ВШ України Анатолій Павко поділився міркуваннями з проблем науково-організаційного життя. Академік АН ВШ України Станіслав Аржевітін передав для бібліотеки академії видані ним три фундаментальні томи матеріалів з історії Закарпаття.

Марія ВОЛИНСЬКА

ЯК ЗБЕРЕГТИ НАДБАННЯ?

Українська археологічна спадщина: під загрозою війни

Бійці тероборони відкопали трипільське поселення, рашистська артилерія пошкодила стародавній некрополь, Каховська катастрофа спричинила руйнування античних пам'яток, а батальйон імені Шейха Мансура став одним з лідерів… зі збору стародавніх артефактів. Саме такі сюжети створює російсько-українська війна. Наші науковці прискіпливо моніторять археологічні пам'ятки України, які постраждали внаслідок воєнних дій та тимчасової окупації української території. Про поточні результати цієї роботи йшлося на одному з нещодавніх засідань Президії Національної академії наук України.

В Україні вже розпочато роботу з визначення розмірів компенсації за пошкодження чи знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок агресії рф, а професійна археологічна спільнота впевнена, що це торкнеться і пам'яток археології. Про це йшлося у доповіді заступниці директора Інституту археології НАН України члена-кореспондента НАН України Алли БУЙСЬКИХ.

Алла БУЙСЬКИХ

За її словами, враховуючи специфіку розташування та виявлення, археологічні пам'ятки вкрай важко обліковувати під час фіксації пошкоджень, особливо коли йдеться про ще невідому пам'ятку, яку досі не відкрито. Тож така робота вимагає безпосередньої присутності фахівця-археолога на об'єкті.

Ще до повномасштабного російського вторгнення Інститут археології НАН мав певний досвід досліджень археологічних пам'яток, які постраждали від війни. Йдеться про цикл розвідок у Луганській області — у тій її частині, яка була звільнена від окупації у 2014 році.

— Це було дослідження курганних некрополів практично на кордоні з росією біля села Мілове, що провів наш колега Сергій Теліженко, — розповіла Алла Буйських. — Він знайшов низку артефактів епохи бронзи. Було також зафіксовано, що кургани часто використовувалися як спостережні пункти, внаслідок чого руйнувалися не лише насипи, а й впускні поховання, які були зроблені пізніше.

Як зауважила доповідачка, за підтримки Українського культурного фонду колектив авторів, зокрема і з фахівців Інституту, видав посібник із низкою рекомендацій — як має поводитися військовий, якщо під час земляних робіт він натрапить на археологічні предмети або культурний шар якоїсь пам'ятки. Завдяки цьому цілу низку артефактів вдалося врятувати, і всі вони були передані на постійне зберігання до археологічного музею Інституту археології.

Роботи почалися ще під час активних бойових дій

Київщина і Чернігівщина зазнали значних ландшафтних втручань та руйнувань як з боку російських окупантів, так і з боку Збройних Сил України, які змушені були будувати земляні укріплення. За словами Алли Буйських, археологи підозрювали, що пам'ятки археології були під потенційною загрозою руйнувань, і ці побоювання виявились небезпідставними. Роботи у Київській області та в Києві розпочалися ще під час активних бойових дій навколо столиці у березні 2022 року. Зокрема на території Києва бійці бригади Сил територіальної оборони ЗСУ виявили раніше невідоме поселення часів Трипільської культури. Загалом у Києві тільки у 2022 році було досліджено 117 археологічних пам'яток, з яких 32 виявилися пошкодженими.

Як розповіла доповідачка, у червні 2022-го завдяки фінансовій підтримці Німецького археологічного інституту й у межах багаторічної науково-творчої співпраці Інституту археології НАН із цією установою було започатковано проєкт «Українська археологічна спадщина під загрозою війни: порятунок і захист».

Основним його завданням став моніторинг руйнувань та пошкоджень, завданих пам'яткам археології внаслідок російської агресії, а одним з результатів мало стати відпрацювання методики та набуття досвіду в сучасних складних умовах дослідницьких робіт. У 2023-му цей проєкт було продовжено під назвою «Українська археологічна спадщина під загрозою війни: продовження моніторингу».

Для його виконання в Інституті археології НАН створили моніторингову експедицію під керівництвом заввідділу археології Києва Всеволода Івакіна. До роботи в експедиції залучили колег з Київського національного університету імені Тараса Шевченка, низки музейних установ та громадських організацій.

— На жаль, ми не змогли отримати доступ до всіх запланованих районів, що пов'язано як із тривалим розмінуванням території, так і з близькістю до театру бойових дій, а також — до прикордонних районів, які межують з росією та білоруссю, — констатувала Алла Буйських.

Захисний рубіж для наших воїнів — і в давнину, і зараз

Центром Макарова у березні 2022 року проходила лінія фронту. Як нагадала доповідачка, у цьому райцентрі на захід від Києва давньоруське городище включено у сучасне міське середовище, і тепер там розташований місцевий краєзнавчий музей. Алла Буйських демонструє понівечені будинки й дерев'яну скульптуру роботи місцевого майстра. Археологи зафіксували місце влучання реактивного снаряда від «Граду», який не розірвався, просто по центру городища. Головку від цього снаряду сапери передали в місцевий музей.

Село Білогородка (у середньовічну добу — укріплене місто на захід від Києва, яке заснував князь Володимир) опинилось на відстані менше ніж 2 кілометри від тогочасної лінії фронту. «Тут земляні захисні споруди було викопано прямо на узвишші середньовічного городища, і, як і в давнину, воно слугувало захисним рубежем для наших воїнів», — розповіла Алла Буйських. Земляні захисні споруди були зафіксовані також на давньому городищі Тумащ і у селі Ходосівка на південний захід від Києва.

— Саме на території останньої, на частково зруйнованому валу городища ранньої залізної доби вдалося відкрити зруйновані поховання середньовічного часу, — зауважила доповідачка. — До сьогодні цей некрополь був невідомий.

Загалом у Київській області станом на вересень 2023-го року (роботи ще тривають) було обстежено 123 пам'ятки археології. З них 52 пам'ятки виявилися пошкодженими внаслідок різних втручань.

І окопи, і воронки від снарядів

У Чернігівській області, яка була частково окупована, на державному обліку — понад 300 археологічних пам'яток як загальноукраїнського, так і місцевого значення. Як констатувала Алла Буйських, на жаль, більша частина з них ще й досі залишається недоступною для моніторингу, особливо це стосується Шестовиці — пам'ятки національного значення, де розташовано могильник та поселення з похованнями вікінгів, які служили київським князям.

— У самому серці Чернігова, на дитинці, у безпосередній близькості від видатних архітектурних пам'яток давньоруської доби, Силами оборони України були викопано земляні захисні споруди, — розповіла доповідачка. — Не уникнув інженерних втручань і курганний некрополь середньовічного Чернігова на Болдиних горах. Також у східній частині цієї археологічної пам'ятки зафіксовано воронки від влучання російської артилерії діаметром до 3,5 метра і до метра завглибшки. По всій площі могильника зафіксовано 27 інженерних споруд різних розмірів, зокрема в насипах курганів. Загалом пошкодження виявлено на 15 курганних насипах. У результаті авіанальоту критично пошкоджено не лише частину будівлі Чернігівської обласної дитячої бібліотеки, якій понад сто років, а й культурний шар міста, поруч зафіксовано урвище розмірами шість на дев'ять і завглибшки до 2 метрів.

Смт Седнів (середньовічний Сновськ) було повністю окуповано. За словами Алли Буйських, у його адміністративних межах відомо про 43 різночасові пам'ятки археології. На території смт зафіксовані інженерні споруди різних розмірів, що пошкодили культурний шар та насипи курганів.

Місто Остер розташоване на правому березі однойменної річки на стародавній дорозі, що сполучала середньовічний Чернігів із Києвом. Тут розташовано дитинець, на якому в кінці XI століття було зведено Михайлівську або Юріївську церкву, відому всім як Остерська божниця. Як розповіла Алла Буйських, територію городища по всьому периметру пошкоджено окопами та бліндажами різних форм і розмірів, що зруйнували культурний шар. Площа пошкоджень цієї пам'ятки національного значення складає більше ніж 700 м². Загалом у Чернігові та області археологи зафіксували руйнування на 40 пам'ятках.

Результати досліджень у 2022-му надихнули Інститут археології НАН продовжити роботи у Київській і Чернігівській областях і у 2023-му, а також — поширити свою діяльність на інші регіони. Так було створено окремий Сумський загін моніторингової експедиції під керівництвом старшого наукового співробітника Дмитра Каравайка. У Сумській області, яка також була частково окупована, нараховується близько 700 археологічних пам'яток — як національного, так і місцевого регіонального значення.

— Найбільша концентрація пам'яток — у південно-східній частині області, тобто у безпосередній близькості до російського кордону, — розповіла Алла Буйських. — Тому, на жаль, не всі території були доступні для обстеження через мінування, крім того — ця область практично щодня й досі обстрілюється. Наша моніторингова експедиція також потрапила під обстріли.

Як розповіла доповідачка, на території відомого курганного могильника у Сумах виявлено траншею завдовжки 180 метрів, у її межах зафіксовано два археологічних об'єкти, які було частково зруйновано під час її будівництва.

Середньовічна пам'ятка — археологічний комплекс у селі Дич Конотопського району — складається з городища та поселення. Археологи встановили, що на городищі було пошкоджено культурний шар. Загалом площа пошкоджень становить близько 25 м², а у північній частині стародавнього валу городища викопано траншею зі сходами.

Міський краєзнавчий музей Охтирки стоїть у межах старої фортеці. У ніч із 7 на 8 березня 2022 року по історичному середмістю Охтирки було завдано бомбового удару. У результаті сильно постраждав будинок музею, розташований в історичній споруді.

— Під час архітектурної експертизи була визначена необхідність посилення фундаменту, а під час підготовчих робіт в одній із секцій підвальної частини будинку виявили фрагменти посуду, — розповіла Алла Буйських. — З ініціативи директора цього музею відновлювальні роботи призупинили. А потім, з участю співробітників музею і нашої моніторингової експедиції, було проведено локальні археологічні дослідження підвалин цього будинку, під час яких виявлено фрагменти посуду, пічних кахлів, керамічного матеріалу і монети.

Загалом у 2023 році в межах Сумської області археологам вдалося обстежити 59 археологічних пам'яток. Серед них були поселення та могильники, що постраждали як внаслідок російської агресії, так і, на жаль, через грабіжницьке втручання.

Що на Одещині?

У 2023 році було створено Одеський загін під керівництвом наукового співробітника Інституту археології Артема Борисова. Археологи працювали у південно-західній частині Одеської області. Ця територія, як констатувала Алла Буйських, не була окупована, проте, на жаль, постраждала і далі потерпає внаслідок обстрілів, які особливо почастішали через близькість місцини до чорноморських портів. Це заважало роботі археологів, хоча вони мали можливість оглянути деякі археологічні об'єкти. Передусім ідеться про нижній Траянів вал, який разом із верхнім Траяновим валом є археологічною пам'яткою національного значення. Вважається, що цю систему ва-

Дослідження пам'яток в Сумській області в 2023 році

лів було збудовано за часів імператора Траяна у кінці I — на початку II століття нової ери через загрозу з боку кочівників, які тиснули зі сходу, — сарматів.

— Наші моніторингові роботи охопили частину траси Нижнього Траянового валу, до якої було відкрито доступ, і, звісно, там виявили пошкодження, — додала доповідачка.

Близькість до портової інфраструктури обумовлює загрозу від ракетних обстрілів території Ізмаїльської фортеці. «Влучань зафіксовано досить багато, але, на жаль, повне обстеження цього об'єкту неможливе», — додала Алла Буйських.

І тут про Каховську ГЕС

Підрив окупантами Каховської греблі вплинув і на археологічну спадщину. Як наголосила доповідачка, у зоні тільки Каховського водосховища відомі 95 пам'яток, а разом із територіями Південнобузького та Березанського лиманів кількість потенційно постраждалих пам'яток становить майже дві сотні.

— Техногенна катастрофа не лише оголила археологічні пам'ятки, а й з новою силою загострила проблему збереження культурної та археологічної спадщини українців, — зауважила Алла Буйських. — Дніпровські плавні, як відомо, були затоплені у 1956 році. Тоді під водою виявилися похованими залишки п'яти Запорозьких Січей: Томаківської, Базавлуцької, Микитинської, Чортомлицької та Нової або Підпільненської.

Спільними зусиллями Інституту археології та Охоронної археологічної служби на берегах Південнобузького і Березанського лиманів було здійснено перші розвідки, які дали змогу засвідчити процес руйнування берегів унаслідок різкого коливання рівня води, що спричинено Каховською катастрофою.

— Зсуви ґрунту зруйнували тисячі квадратних метрів пам'яток, — розповіла доповідачка. — Основних руйнувань зазнали розташовані поблизу берегів лиману античні пам'ятки, що входять у сільську округу античної Ольвії.

Як констатувала Алла Буйських, на жаль, до південної частини Миколаївської області — між заповідником «Ольвія» на сході й Рибаківкою на заході — доступ неможливий, адже російські окупаційні війська перебувають на Кінбурнській косі, буквально у кількох десятках кілометрів від цієї території. Ще досі доступ до Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України заборонено через регулярні обстріли.

На жаль, зафіксовано й масові руйнування пам'яток грабіжницькими розкопками. Доповідачка переконана, що, крім археологів, ця ситуація має непокоїти відповідальні владні структури, адже, попри війну, археологічні знахідки масово вивозяться за кордон.

— Навіть важко уявити, яку кількість пам'яток археології було пошкоджено або знищено «лініями суровікіна», що їх було збудовано на півдні Херсонської та Запорізької областей, — зауважила доповідачка.

Робота на десятиліття

У грудні на майданчику ЮНЕСКО під час заходу «Культурна спадщина постраждалої від війни України» виступили вчений секретар Інституту археології НАН Сергій Теліженко і провідний науковий співробітник цього інституту Олександр Симоненко. У їхніх доповідях ішлося про втрати музеїв і музейних колекцій Луганської, Донецької, Херсонської та Запорізької областей, руйнування археологічних пам'яток на півдні й сході України, а також — про катастрофічні наслідки підриву греблі Каховської ГЕС.

За словами завідувача кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Павла Шидловського, під час проведення моніторингових робіт археологи стикнулись із низкою труднощів. Зокрема, величезну кількість пам'яток не зафіксовано у Державному реєстрі нерухомих пам'яток України, тобто вони не паспортизовані й не внесені до різноманітних баз даних як пам'ятки.

Чернігів. Фіксація пошкодження поховальних комплексів курганного могильника в урочищі Болдина Гора (Віктор Чабай і В'ячеслав Скороход)

— Якщо йдеться про збереження археологічної спадщини й археологічних об'єктів, то одразу постає необхідність їхньої постановки на державний облік, — зауважив професор Шидловський. — За українським законодавством, постановка об'єктів на державний облік передбачає культурно-хронологічну атрибуцію пам'ятки, це знову ж таки передбачає відвідування об'єктів «у полях», що сьогодні не завжди можливо.

Наскільки потрібно проводити таку роботу зараз, під час активної фази воєнних дій? Павло Шидловський переконаний, що це треба робити, адже, по-перше, через певний час різноманітні вирви, траншеї, бліндажі замулюються, і за рік-два встановити місця пошкоджень буде вже проблематично. По-друге, під час моніторингу археологи відпрацьовують алгоритми, за якими мають працювати в майбутньому. «Зрозуміло, що навіть після завершення активної фази війни робота з виявлення пошкоджених ділянок археологічних пам'яток — на майбутні десятиліття», — резюмував експерт.

Мародерство — велика проблема

Директор Інституту археології НАН України член-кореспондент НАН України Віктор Чабай розповів, що за два воєнні роки науковці промоніторили 836 пам'яток, 575 — «у полях», 271 — на основі космічних знімків на територіях Луганської, Донецької областей і АР Крим, до яких немає доступу.

Завдяки просвітницькій роботі фахівців установи (а це і згадані вище посібники, і лекції) майже щотижня до фондів інституту надходять артефакти, які виявляють наші захисники під час будівництва фортифікаційних споруд. За словами Віктора Чабая, суттєвий внесок у цьому плані зробили 3-тя окрема штурмова бригада і батальйон імені Шейха Мансура.

— До речі, ми уклали контракт з ЮНЕСКО щодо аналізу археологічної ситуації в зоні Каховського водосховища, — розповів Віктор Чабай. — Я провів дослідження на Березанському і Південнобузькому лиманах 47 археологічних пам'яток, 12 з яких були пошкоджені зсувами, спричиненими різким підняттям і падінням рівня води. Наші співробітники на сесії ЮНЕСКО в Парижі доповідали, зокрема, і про ці роботи. Суттєва підтримка надходить від Кримського інституту стратегічних досліджень. Саме завдяки йому на основі космічних знімків вдалося моніторити територію, яку поки окуповано.

Також науковець зауважив, що сьогодні мародери завдають шкоди археологічній спадщині навіть більше, ніж війна. Особливо вони активізувались у зоні підтоплення Каховського водосховища.

— Триває грабунок державної власності, — наголошує Віктор Чабай. — Митниця — і українська, й інших країн — стає останнім рубежем, через який не проходять артефакти. Зауважу, що артефакт, вилучений зі свого контексту, втрачає понад 90 % своєї інформаційної й наукової значущості.

Археологічний підрозділ... у ЗСУ

Віктор Чабай переконаний, що на часі — створення спеціального археологічного підрозділу в лавах Збройних Сил України. За його словами, такі підрозділи у збройних силах мають дуже багато країн НАТО. Вони виправдали своє існування під час війн в Афганістані й Іраку. Певна робота ведеться, але директор інституту попросив про підтримку Президії НАН у лобіюванні цього питання.

— До речі, сьогодні 15 співробітників інституту, зокрема шість кандидатів і один доктор наук перебувають у лавах ЗСУ, — розповів Віктор Чабай. — Вони й можуть стати основою цього підрозділу. Є ще археологи з інших установ — освітніх, музейних, які також перебувають у лавах ЗСУ, тобто цей підрозділ може налічувати 20 осіб. Він дуже потрібний, адже на території, куди не допускаються цивільні особи, можуть мати допуск військовослужбовці.

Підготував Дмитро ШУЛІКІН
Фото автора і з сайту Інституту археології НАН

КОНКУРСИ

Конкурс на заміщення посади директора Інституту географії Національної академії наук України

Національна академія наук України відповідно до свого Статуту та Методичних рекомендацій щодо особливостей обрання керівника державної наукової установи, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 998 «Деякі питання обрання та призначення керівника державної наукової установи», оголошує конкурс на заміщення посади директора Інституту географії Національної академії наук України.

Відповідно до Статуту НАН України право висунення кандидатів на посаду директора наукової установи мають: Президія НАН України, відповідне відділення НАН України, члени НАН України, вчена рада установи, колективи наукових відділів установи.

Кандидат на посаду директора державної наукової установи має вільно володіти державною мовою, мати науковий ступінь доктора наук або доктора філософії і стаж роботи на посадах наукових працівників та (або) науково-педагогічних працівників не менш як 10 років.

Вносячи Відділенню наук про Землю НАН України пропозиції щодо претендентів на посаду директора наукової установи НАН України, слід додати такі документи кандидатів: письмову згоду на балотування, в якій зазначається інформація про застосування або незастосування до претендента обмежень, установлених частиною третьою статті 9 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»; анкету наукового працівника (особовий листок з обліку кадрів) з фотокарткою; автобіографію; копії ідентифікаційного номера платника податків, першої сторінки паспорта (засвідчену претендентом), трудової книжки, дипломів про вищу освіту, присудження наукових ступенів та атестатів про присвоєння вчених звань; список наукових праць; довідку про проходження попереднього, періодичного та позачергового психіатричних оглядів встановленого порядку; довідку про наявність або відсутність судимості; інформаційну довідку з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; згоду на збір та обробку персональних даних.

Копії документів, які подаються претендентом (крім копії паспорта) мають бути засвідчені в установленому порядку.

Приймання документів претендентів здійснюється Відділенням наук про Землю НАН України протягом двох місяців з дня оприлюднення оголошення **до 4 червня 2024 року** за адресою: вул. Володимирська, 54, м. Київ.

Довідки за телефонами:

Відділення наук про Землю НАН України — **239 65 77; 239 65 57**.

Підготовка та безпосереднє проведення виборів директора Інституту географії Національної академії наук України має бути організовано установою відповідно до згаданих вище Методичних рекомендацій Кабінету Міністрів України.

Президія Національної академії наук України

Конкурс на заміщення посади директора Інституту геології і геохімії горючих копалин Національної академії наук України

Національна академія наук України відповідно до свого Статуту та Методичних рекомендацій щодо особливостей обрання керівника державної наукової установи, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 998 «Деякі питання обрання та призначення керівника державної наукової установи», оголошує конкурс на заміщення посади директора Інституту геології і геохімії горючих копалин Національної академії наук України.

Відповідно до Статуту НАН України право висунення кандидатів на посаду директора наукової установи мають: Президія НАН України, відповідне відділення НАН України, члени НАН України, вчена рада установи, колективи наукових відділів установи.

Кандидат на посаду директора державної наукової установи має вільно володіти державною мовою, мати науковий ступінь доктора наук або доктора філософії і стаж роботи на посадах наукових працівників та (або) науково-педагогічних працівників не менш як 10 років.

Вносячи Відділенню наук про Землю НАН України пропозиції щодо претендентів на посаду директора наукової установи НАН України, слід додати такі документи кандидатів: письмову згоду на балотування, в якій зазначається інформація про застосування або незастосування до претендента обмежень, установлених частиною третьою статті 9 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»; анкету наукового працівника (особовий листок з обліку кадрів) з фотокарткою; автобіографію; копії ідентифікаційного номера платника податків, першої сторінки паспорта (засвідчену претендентом), трудової книжки, дипломів про вищу освіту, присудження наукових ступенів та атестатів про присвоєння вчених звань; список наукових праць; довідку про проходження попереднього, періодичного та позачергового психіатричних оглядів встановленого порядку; довідку про наявність або відсутність судимості; інформаційну довідку з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; згоду на збір та обробку персональних даних.

Копії документів, які подаються претендентом (крім копії паспорта) мають бути засвідчені в установленому порядку.

Приймання документів претендентів здійснюється Відділенням наук про Землю НАН України протягом двох місяців з дня оприлюднення оголошення **до 4 червня 2024 року** за адресою: вул. Володимирська, 54, м. Київ.

Довідки за телефонами:

Відділення наук про Землю НАН України — **239 65 77; 239 65 57**.

Підготовка та безпосереднє проведення виборів директора Інституту географії Національної академії наук України має бути організовано установою відповідно до згаданих вище Методичних рекомендацій Кабінету Міністрів України.

Президія Національної академії наук України

ВИДАННЯ

Минуле може пояснити й сьогоднішнє

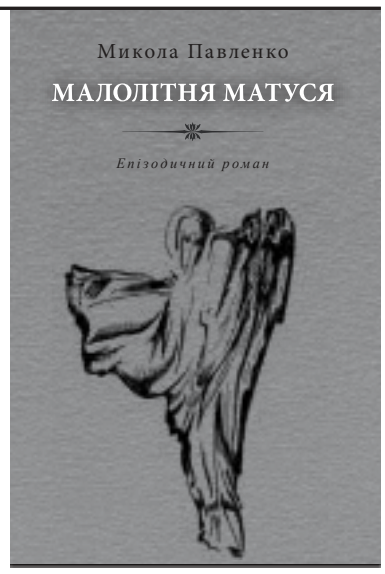

Микола Павленко. Малолітня матуся. Епізодичний роман. Київ. Український письменник. 2024

Роман Миколи Павленка глибоко психологічний, сповнений трагізму й оптимістичних сподівань. Події відбуваються на початку Другої світової війни, що сприймається, як певне віддзеркалення нинішніх тривожних днів, обтяжених широкомасштабною агресією рашистів.

Для багатьох зацікавлених читачів, котрі знають Миколу Павленка як автора науково-популярних книжок («Академік Глушков: погляд у майбутнє», «Для нинішнього і майбутніх поколінь», «Інформація. Мозок. Життя», «Учням про біоніку», «Окуляри для Розуму», «Віагра для Розуму, або Сповідь Вершителя», «Біблія Розуму, або Як стати щасливим», «Струмуюче крізь нас Життя безмежне, або Право на безсмертя»), вибір теми та історичного тла здається несподіваним, хоча серед його прозових творів є також й історико-пригодницька кіноповість «Холодноярські тризуби, або Пригоди Якоба Штофке в Україні», присвячена сторіччю відродження державності в Україні, історико-пригодницький роман-дилогія «Далеке марево часу, або Останній рубіж отамана Шалого» та повість «Дві зустрічі, дві долі», присвячені 100-річчю Української національної революції 1917–1921 років (два останніх твори було номіновано на Шевченківську премію). Тож поява ще одного роману з нашої історії не повинна б викликати здивування. І все ж, на які питання шукає відповідь автор, звертаючись у романі «Малолітня матуся» до подій Другої світової?

2022 рік. Юна матуся рятує своє дитя від знавіснілих фашистів нового часу

...Дія роману відбувається в робітничому селищі поблизу залізничної станції. Трохи далі — невелике містечко за кілька десятків кілометрів від Шепетівки. Тривають важкі бої: це ситуація війни із залізничними перонами, переповненими біженцями, з вокзальним гамом, «гучними зітханнями» паротягів.

Тут з героїнею роману підлітком Валею трапилася пригода, яка змінила все її життя... Вона відгукнулася на прохання жінки у військовій формі потримати на хвилинку немовля. Та так і не дочекавшись її, була змушена принести немовля у свою сім'ю.

Яскравими мазками подається в романі відступ наших військ. «Відступаючі війська йшли через селище щільними колонами. Йшли засмаглі і запилені піхотинці з глибоко запалими завогненими від безсонних ночей очима, з речовими сумками і гвинтівками за плечима, йшли зв'язківці, прикордонники, сапери. Дорогою гуркотіли зелені фургони і тачанки з різним армійським скарбом. Часто гули вантажні машини, повні людей, ящиків і пакунків, раз у раз різко і наполегливо сигналячи, і солдати, лаючись, давали дорогу, притискуючись до парканів. Все це скупчення живої сили і техніки рухалося в густих клубах іржавого від сонячних променів, розігрітого, задушливого пилу, який роз'їдав очі, утруднював дихання і скрипів на зубах».

Як же сприйняти війну людині, що жила мирним, іноді затишним життям зі своїми прагненнями й надіями на краще? Війна — це глибинне випробування: наскільки міцне твоє внутрішнє коріння, закладене твоїм родом. Спочатку воно оприявнюється в романі у співчутті воїнам, що відступають, у поданому їм, зголоднілим, шматка хліба. А далі — у незгоді жити поряд з ворогом, у намаганні чинити йому опір.

Відомо, що великі світові імперії досить тривалий час панували над підкореним населенням. Основна причина цього явища полягала в асиміляції завойованих народів. Вони на глибинно-сутнісному рівні втрачали поряд із власною землею свою мову, культуру, звичаї, і це призводило до усталених історичних наслідків.

Зовсім не так сталося з українським народом у цілому і зокрема з краєм, про який веде мову автор роману. Тотальна відчуженість народу від загарбників — таким було їхнє тимчасове взаємоіснування. Ця відчуженість постійно підживлювалася звичаєвим досвідом народу, який жив за своїми правилами і вподобаннями. Це наші люті вороги — такий однозначний вирок тоді (як і зараз) зробив наш народ. Перемогти такий народ неможливо. Так підказує внутрішній сенс роману.

Серед випробувань, у які може потрапити людина, найсильнішим є випробування війною. Вона не просто ставить її у ситуацію морального вибору — це вибір за найвищою мірою власне людського в людині.

За змістом роману, війна спочатку відкотилася від селища, де живуть і діють його персонажі, а затим настає і довгоочікуваний її кінець.

Якщо воєнний період у романі розкривається багатопланово з тими чи іншими змістовими своєрідностями, то повоєнне життя концентрується навколо героїні роману Валі. Це немов ріка, що на початку скута порогами й від цього бурхлива, а далі виривається на широкий простір і спокійно несе свої води. Валя вся у турботах сімейних (вона виховує названого сина Василька, який зве її матусею) і громадських, бо активно живе серед людей.

Її особисте життя, за задумом автора, сповнене світлих прагнень, сподівань, пов'язаних з особистісним зростанням сина, а також очікуванням непізнанного ще кохання і відчуття його таїни.

Розв'язка роману підноситься до рівня кульмінації. Валя, працюючи у вокзальному ресторані, через 14 років впізнає рідну матір і батька Василька. Ось де духовна дилема. Чи пройти їй, як незнайомці, повз цих людей і жити спокійно зі своїм Васильком, чи нагадати цій жінці про себе і про сина, долю якого вона вручила Валі у тій незбагненній ситуації. І Валя обирає останнє, хоча це загрожує тим, що рідні батьки його можуть забрати.

Високу майстерність демонструє автор роману під час опису стану природи: ранку, заходу сонця, вітру, шуму, дощу, падолисту тощо. Тут кожна словесна «замальовка» переростає у слуховий або зоровий образ у цілісності, несучи його неповторність та емоційну привабливість.

«Оповідки бувалого фронтовика Другої світової», які продовжують книжку, скоріш претендують на окремішнє самостійне художнє існування. Ці мініатюри об'єднані тематичним циклом: війна постає перед читачем такою, якою її сприймає герой, а отже й автор.

Кожна оповідка — це скупий фрагмент буття героя у вирі неординарних воєнних подій. Так, оповідка «Вбивство» занурює нас у події під Будапештом у лютому 1945 року. Тут читач чітко відчує, як «сатаніє крижаний вітер» і триває нескінченний гуркіт вибухів снарядів. А на цьому тлі — непоодинокі морально ганебні ситуації грабунку та ґвалтування з боку визволителів, що так нагадує нинішні дії «визволителів» рашистських.

Герой цієї оповіді постає перед моральним вибором, діставши наказ розстріляти «фріца», який пристав до гурту мадярських полонених. Автор спонукає читача відчути розгубленість героя, роздуми над тим, як це — «бути вбивцею людини» не в бою. Усе це викликає суперечливі реакції — від заперечення до намагання зрозуміти героя, який раптом усвідомлює, що відмовою виконати наказ фактично прирікає себе на смерть.

Трепетно описуються в оповіданні «Сонцесхід у Румунії, або Це було кохання» сцени світлого почуття, що їх будь-якої миті може обірвати смерть. Глибину емоцій закоханих лікарки й лейтенанта передано через образ коня, що з опущеною головою приречено прямує за закоханими. А ще через звучання трофейної скрипки в руках молоденького солдатика, який незабаром загине.

Оповідка «На волосині» відкриває читачеві миттєвості війни, які замовчували в офіційних джерелах. Автор (від імені свого героя) розповідає про неприязнь, з якою ставилося румунське населення до радянських «воїнів», про страх перебування у «чужій ворожій стороні», коли життя на волосині.

Образ старого солдата («Старик»), який у пеклі війни дбайливо зберігає — як щось дуже дороге його серцю — пожовклий від часу аркуш паперу, текст якого завчений напам'ять. Це документ про події 1936 року, коли за самовідданий вчинок йому як колгоспному сторожу, що з ризиком для життя відстояв колгоспну комору від грабіжників, оголосили подяку і навіть видали про це посвідку. І водночас його пригнічують гіркі думки про загибель старшого сина, про відсутність звісток від середнього, невідомість і тривога за молодшого.

Так щоразу, занурюючи читача в ситуації свого героя, автор ненав'язливо змушує і заохочує до порівнянь із нинішньою війною, присвятивши завершальні оповідки теперішнім подіям («Ave, Natura!», «Погодна пригода», «Страх. Зізнання орка», «Люди-мухи»).

Минув час, і знову ллється кров, і панує «дикий танок зловтішної і тріумфуючої Смерті». Ніхто з героїв цих оповідок не знає, чи здійсняться їхні надії на особисте повернення до мирного життя.

Чим може бути повчальним цей твір для сучасників? Особливо зараз, під час російсько-української війни? Відповідь дає сам автор, обираючи епіграфом цитату Шевченківського лауреата Михайла Слабошпицького: «Минуле не хоче вмирати. Якщо задуматися над ним, воно може пояснити і сьогоднішнє».

Василь КРЕМЕНЬ,
президент Національної академії педагогічних наук України,
президент Товариства «Знання» України, академік НАН України

СВІТ
Голова редакційної колегії —
президент НАН України академік Анатолій ЗАГОРОДНІЙ
Головна редакторка —
Лариса ОСТРОЛУЦЬКА

Індекс газети «Світ» — 40744
ЗАСНОВНИК:
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Ідентифікатор друкованого медіа в Реєстрі субєктів у сфері медіа R30-03226.
АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
03056, Київ, проспект Перемоги, 37.
тел.: (044) 204-93-39, (097) 270-50-89
hazeta_svit@ukr.net
http://svit.kpi.ua

Відповідальність за достовірність інформації та реклами несуть автори та рекламодавці. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій
Зам. 1204/1
Газету віддруковано у ТОВ «Август Трейд»